

Tudásszint és történelmi kronológia

Magyarország történelmi kronológiája — megjelenése után — minden bizonnyal az egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb ilyen tárgyú — és a szó tágabb értelemben vett tankönyv jellegű — segédeszköze lesz a történelem szakos egyetemi és főiskolai hallgatóknak. A kronológia célkitűzésének megfogalmazásánál, funkciójának és jellegének a meghatározásánál azonban még sem az ő igényeiből, s különösen nem történelmi ismereteik már adott színvonalából, hanem alapvetően a tudományos intézeti kutatók, egyetemi és főiskolai oktatók, levéltárosok és szakkönyvtárosok, közép- és általános iskolai történelem tanárok szükségleteiből indulnék ki. Ezek a szükségletek sem teljesen azonosak ugyan a kronológiát illetően, de van egy nagyon lényeges közös jellemzőjük, az ti., hogy a magyar történelemre vonatkozó ismereteik nagyjában „egy töről” fakadnak és többé-kevésbé reálisan megállapítható történelmi tudásszintjük alsó határa is. Ennek jelentőségét aligha szabad lebecsülni a kronológia anyagának az összeállításánál és az adatok közlésénél. Az előbb említettek szempontjából a nemzeti kronológia — más-más irányú és jellegű tevékenységük dacára — valóban elsősorban emlékeztető, vagy legalábbis annak kellene lennie. Nem egészen ugyanez a helyzet viszont az egyetemi és főiskolai történelem szakos hallgatókkal, akik várhatóan főként történelmi ismereteik megszilárdítása és fejlesztése céljából forgatják, illetőleg forgathatják a kronológia lapjait. A nemzeti kronológia természetesen tematikailag és módszertanilag is befolyásolja majd azokat a speciális kronológiákat, amelyekre a jövő történészeinek, történelem szakos tanárainak még változatlanul szükségük van, helyesebben lehet a jobb felkészülésük érdekében. A kronológiát igénylők és hasznosítók köre ezzel feltehetően még korántsem merül ki. Nem kevesen lehetnek, pontosabban vannak — a legkülönbözőbb foglalkozású emberek között — ugyanis olyanok, akik a magyar történelem kérdései iránt komolyabban érdeklődnek, történelmi ismereteik ébrentartására és bővítésére törekszenek. Esetleg azért, mert a történelmi tájékozottság hasznos, sőt olykor nélkülözhetetlen „segítőtársa” hivatásszerű tevékenységüknek is. A többség azonban valószínűleg nem ilyen okból, hanem egyszerűen a műveltségi, illetőleg művelődési igényéből kifolyólag érdeklődik a történelmi kiadványok, s ezen belül a kronológiák iránt. Ha ez egyébként nem így volna, nehezen tudnánk megmagyarázni azt a jelenséget, hogy hovatovább a kronológiák a legkülönbözőbb tárgyú és műfajú történelmi — és gyakran nemcsak történelmi — munkák mellékletének újszólván az állandó tartozékai. De ezzel együtt is a nemzeti kronológia a történelem iránt „csak” érdeklődő réteg, pontosabban rétegek igényeit szintén csu-

pán a fentebbiekben már körvonalazott „csoport” szükségletein belül és a színvonalán elégítheti ki. Nem utolsósorban azért, mert történelmi tudásuk színvonala, valamint állandóan alakuló és változó érdeklődésük iránya és tartalma még megközelíthetően pontosan sem állapítható meg. Ez persze nem jelenti azt, hogy a nemzeti kronológia ne lehetne vagy nem volna e sajátos történelmi érdeklődés, illetőleg az azt kielégíteni hivatott speciális kronológiák alapja, bázisa. Ezenkívül természetesen az is feltételezhető, hogy egyeseket éppen a nemzeti kronológiával való megismerkedés ösztönöz majd a történelmi valóság sokoldalúbb és mélyebb megismerésére.

Már csak azért is feltétlenül szükséges — amennyire ez lehetséges — világos és egyértelmű választ adni arra a kérdésre, hogy kinek vagy kiknek a részére készül Magyarország történelmi kronológiája, mert enélkül nagyon nehéz megnyugtató módon tisztázni az elkerülhetetlenül felmerülő műfaji problémákat. Én, s ezt szeretném nyomban leszögezni, a kronológiát műfajilag „szuverén” történeti alkotásnak tekintem. Másszóval igen ügyelnék arra, hogy a monográfia, tanulmány, kézikönyv, dokumentumgyűjtemény, lexikon stb., illetőleg a kronológia műfajának határvonalai el ne mosódjanak, össze ne keveredjenek egymással. Hiszen a kronológiának, mint történeti műfajnak többek között éppen az adja meg az önálló létjogosultságát, hogy nagyrészt minden másfajta történeti alkotástól eltérő formában és módon gyűjti össze és rendszerezi a történelmi tényeket, s teszi lehetővé a velük való megismerkedést. Ennek megfelelően a kronológia nem elemezheti a történelmi folyamatokat, nem tárhatja fel azok külső és belső összefüggéseit, sőt még arra sem vállalkozhat, hogy az eseményeket részletesebben leírja és az adatokat bővebben kommentálja. Mindössze azt valósíthatja meg, illetőleg kell megvalósítania, hogy a történelmi tényeket időrendben, tömören és minden szempontból hitelesen közölje. Ily módon, aki a magyar történelemmel, az egyes korszakaival és kérdéseivel kíván valamilyen színvonalon megismerkedni, annak — az érdeklődésével és a felkészültségével összhangban — tudományos feldolgozást, kézikönyvet, ismeretterjesztő történeti irodalmat, lexikont stb. lehet és kell ajánlani, de elsőként semmiképpen sem a nemzeti történelem kronológiáját vagy egyáltalán kronológiát. A nemzeti kronológia — és tulajdonképpen bármifajta történelmi kronológia — a valóságban ugyanis mindig feltételezi a történeti tudás bizonyos meghatározott színvonalát. Abból indul ki és arra épít az anyagának a kiválogatásánál és adatainak közlésénél, a közlés módját is beleértve. Enélkül nem is lehetne felelősségteljesen állástfoglalni a mennyiség és a minőség, közelebbről az adatok és a kiegészítő magyarázatok terjedelmét és színvonalát illetően. A történelmi műveltség erősen eltérő színvonalán levő emberek nyilvánvalóan nem elégítheti ki ugyanaz a magyarázat, vagyis az azonos típusú és tartalmú kiegészítés. Hiszen az, ami az egyik embernek már felesleges volna, a másiknak esetleg még túlságosan is kevés. Csak közbevetőleg jegyezném meg, hogy én kiegészítően és magyarázaton a pusztán tényközlésen túlmenő szövegrészeket értem. Ezekre általában kétségtelenül szükség van, de a szöveggel ilyenkor is lehetőleg takarékoskodni kell. Az előbb említett ellentmondást aligha oldhatja fel a kronológiának, jelen esetben a nemzeti kronológiának történelmi korszakok — és azon belül a történettudományi ágazatok — szerinti tagolása, valamint az eléjük írt bevezető szövegek. Tekintsünk el most attól, hogy az ilyen megoldás műfajilag idegen a történelmi kronológiától. Valójában azonban kifejezetten gyakorlati szempontból sem tudunk kielégítő magyarázatot adni a szóban forgó bevezető részek vagy összefoglalók szerepeltetésére. Ha ugyanis ezek a bevezető szövegek csupán rövid és tömör, illetőleg vázlatos kifejtései akarnának lenni egy-egy korszak történetének és nem — színvonalukat és terjedelmüket tekintve is — önálló tanulmányok, akkor végsőfokon mennyivel nyújthatnak többet annál, mint ami az általános iskolai történelem tankönyvekben már egyébként is megtalálható. Azoknak a megismétlését pedig a Magyarország történelmi kronológiája aligha tekintheti feladatának, s még kevésbé fogadhatná el azt a színvonalat saját mércéjéül. Tanulmány szintű szövegek közlése esetén viszont a nemzeti kronológia nem egyszerűen csak az eredeti céljától és hivatásától térne el, hanem lényegében megszűnnék kronológia lenni. Hasonlóan a bőbeszédű magyarázatok és részletek ugyancsak mind műfajilag, s ami még ennél is fontosabb, mind a használhatóság szempontjából komoly veszélyt jelentenek a kronológiára nézve. Véleményem tehát — az előbbiekből is kitűnően — teljesen meg-

egyezik Benda Kálmán ama felfogásával, mely szerint „a mű nem oszlik korszakokra, sem tárgyi csoportokra, szerkezeti egységei a naptári esztendőök, amelyeken belül az események időrendben követik egymást”.

A történetiség követelményének szigorú — és a műfaji sajátosságokat is figyelembe vevő — betartása szerintem éppen úgy vonatkozik a Magyarország történelmi kronológiájára, mint akármelyik más történelmi munkára. A mainak a történelmi tegnapi vagy a tegnapelőtti, másszóval a későbbieknek a korábbiakra való „visszavetítése” ugyanis némelykor „csak” megnehezíti, más esetekben pedig már egyenesen lehetetlenné teszi a történelmi valóság megismerését. Nem utolsósorban azért, mert az ún. visszavetítésnek történetírói módszerként való alkalmazásával a történelmi alkotás torzává, sőt mi több, esetleg közönséges történelmi hamisítvánnyá süllyedhet. A történetiség követelményét azonban a „visszavetítés”-nek nemcsak az átlátszó, primitív változatai sértik, hanem a nehezebben felismerhető, „finomabb” megnyilvánulásai is. Így a történelmi valóság, illetőleg a történelmi valóságban bekövetkezett változások nem kellő figyelembe vétele. Ez utóbbiak közé sorolnám természetesen azokat a történelmi fogalmakat és kategóriákat, pontosabban a használatukat is, amelyek egy-egy meghatározott kor vagy korszak termékei és jellemzői. Míg az előbbiektől alapvetően mentesnek érzem a marxista magyar történetírást, addig az utóbbiakat illetően ezt már nem merném állítani. Igaz, még ez utóbbiak sem annyira a történelmi irodalomban, hanem sokkal inkább a történelmi publicisztikában és a publicisztikában jutnak kifejezésre. Ezenkívül az is elég gyakran előfordul, hogy a mások általi — és minket közvetlenül is érintő — „visszavetítés”-eket kritikátlanul, legalábbis csendesesen tudomásul vesszük. Holott az ún. visszavetítés bármelyik változatában és bármilyen formában jelentkezzék is tudományosan és etikailag egyaránt elfogadhatatlan. Mindebből a jelen esetben elsősorban azt vonnám le tanulsággként, hogy a nemzeti kronológiának a történetiség követelménye szempontjából is tárgyilagosságnak és hitelesnek kell lennie.

Benda Kálmán a Magyarország történelmi kronológiája összeállításánál a követendő főbb szempontok között említi, hogy annak adatai „a mindenkori országhatárok által befogott teljes területre terjeszkednek ki”. Ha ez alatt azt érti a tervtanulmány készítője, hogy a kronológia anyagának kiválogatásánál és összeállításánál nem a mai, hanem a hajdani Magyarországot, pontosabban a mindenkori magyar állam területét kell alapul venni, akkor kétségtelenül igaza van. Ennek megfelelően helytállónak fogadom el az Erdélyre, Horvátországra és a közelebről meg nem nevezett külföldre vonatkozó és a kronológiával összefüggő megállapításait is. Nem tudom viszont fenntartás nélkül a magamévá tenni a velünk, magyarokkal egyazon állam keretén belül élt és élő népekkel és népesoportokkal, illetőleg nemzettel vagy nemzetiségekkel kapcsolatos felfogását. Nyilvánvaló, hogy a velük való kapcsolataink — most eltekintve azok milyenségétől — általában szorosabbak, közvetlenebbek és folyamatosabbak voltak, mint a szomszédos, s különösen a távolabbi államokkal és népeikkel. Ennek a ténynek természetesen a kronológiában is teljes mértékben tükröződnie kell. Ugyanakkor nem szabad elfeledkezni arról, hogy a szlovákok, románok, szerbek stb. a magyarokkal nagyjában egyidejűleg fejlődtek nemzetté vagy nemzetiséggé a magyar államon belül. Az állam, pontosabban a saját állam valóban rendkívül fontos, de egyáltalán nem kizárólagos tényezője a nemzetté válásnak, a nemzeti fejlődésnek. Nem is beszélve arról, hogy legalábbis Közép- és Délkelet-Európában még soha nem valósult meg a történelem folyamán a nemzet és az állam földrajzilag megközelítően teljes egybeesése. Az állam szerepének és jelentőségének az eltűlése tulajdonképpen — akarva-akaratlanul is — a történelmi örökségüktől és természetes jogaitól fosztaná meg a nemzeteket, illetőleg nemzetiségeket. Ennek az elkerülése érdekében a tervezett kronológia — úgy vélem — akkor jár el helyesen, ha minden olyan lényegeset közöl, amiben a kapcsolat vagy a kölcsönhatás valamilyen formában kimutatható, de messzemenően tiszteletben tartja azt, ami egy-egy nemzet vagy nemzetiség sajátja. Mégpedig oly módon, hogy határozottan mellőzi azokat a politika-, gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténelmi vonatkozásokat, amelyek kizárólag csak a szlovákokat, szerbeket, románokat stb. illetik.

A Magyarország történelmi kronológiája — az előzőekben idézett „főbb szempont” sze-

rint — arról sem venne tudomást, hogy a XX. század nagyobbik részében a magyar nemzet nem jelentéktelen hányada már az államhatárokon kívül helyezkedett és helyezkedik el. Csakhogy ebben az esetben a szóban forgó kronológiát nem igen tekinthetnénk maradéktalanul „nemzeti kronológiá”-nak. Számunkra nem lehet és ténylegesen nem is közömbös, hogy a külföldön élő magyarság szocialista, illetőleg nem szocialista állam fennhatósága alá tartozik. De ezt annyira magától értetődőnek tekintem, hogy feleslegesnek tartom a részletekbe bocsátkozni. Mindössze annyit jegyeznek itt meg, hogy a más államokban élő magyarok — állampolgári szempontból — külföldinek számítnak ugyan, de nemzetiségüket tekintve a magyar nemzet részét képezik. Ezt pedig a kronológia szempontjából sem lehet egyszerűen figyelmen kívül hagyni. Az idevágó anyagok kiválogatása, igaz, nehéz és bonyolult feladat, mégis el kell végezniök azoknak, akik a Magyarország történelmi kronológiája szerzői és szerkesztői lesznek.

A Magyarország történelmi kronológiája valóban nem lehet csupán a politikatörténeti adatok egyszerű gyűjteménye, hanem a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés azon jelenségeit és tényeit is magában kell foglalnia, amelyek adatszerűen és időrendileg megbízhatóan kifejezhetők. Ezekben persze jóval könnyebb elvileg közös nevezőre jutni, mint azokat a gyakorlatban sikeresen megvalósítani. Még akkor is, ha minden további nélkül tudomásul vesszük, hogy a gazdasági, társadalmi és kulturális jelenségek bizonyos hányada és fajtái lényegében „megfoghatatlanok” a kronológia szempontjából. A történeti kutatás ugyanis egyelőre, különösen a kulturális fejlődés vonatkozásában még távolról sem tudott, illetőleg tud olyan eredményeket felmutatni, amelyekre a kronológia, mint alapra biztonságosan támaszkodhatna. Sőt, bizonyos kérdésekben a kronológiának nincs és nem is lesz módja történeti irodalomra támaszkodni. Ezenkívül számolni kell itt még azzal is, hogy az amúgy sem túlságosan gazdag kronológiai „örökség” talán éppen a szóban forgó témakörben a legesetlegesebb, tárgyi és módszertani szempontból egyaránt. Ilyen körülmények között a kronológia kultúrtörténeti, s ezen belül tudománytörténeti anyagának összegyűjtése és kiválogatása úgyszólván elképzelhetetlen a társtudományok művelőinek a bevonása és részvétele nélkül. Ugyanakkor helyes volna azt is mielőbb tisztázni, hogy mit értünk a kultúra fogalma alatt, pontosabban milyen területekre terjedjen ki konkrétan az adatok gyűjtése és kiválogatása. Ez az igény abból táplálkozik, hogy ha a történeti irodalom netán érinti is a kultúra fogalmát, illetőleg a kultúra kérdéseit, többnyire már eleve leszűkíti azt. A fentebbiek igazolására ehelyütt a kultúrának csupán egyetlen, hagyományosan „elfelejtett” alkotórészére hivatkoznék. Mégpedig a testkultúrára, amelynek egyáltalán a kronológiában való szerepeltetésével kapcsolatosan is várható ellenállás. Mire alapozom ezt a kijelentésemet? Arra, hogy a hosszú évekig elhanyagolt új- és legújabbkori művelődéstörténeten belül is kétségtelenül a testkultúra története volt a legmostohább sorsú, az elméletileg is éppen csak hogy megtúrt ágazat. A testkultúra történetének kutatását és oktatását mi sem jellemezhetné jobban nálunk, mint az a tény, hogy az „egyetemi rang”-ra emelt Testnevelési Főiskolán, igazában, még a mai napig sem találták meg, vagy engedték megtalálni a helyüket. Elképzelhető, hogy a kronológia a testkultúrának a kultúra részeként való kezelése tekintetében is úttörő szerepet vállaljon? Talán. Gondok merülhetnek fel egyébként, ha nem is ilyen természetűek, a gazdasági és társadalmi fejlődés jelenségeinek a kronológiában történő rögzítésével kapcsolatosan is. Ezekről azonban egy másik kérdéssel összefüggésben szólnék majd röviden.

Benda Kálmán a Magyarország történelmi kronológiáját érintő elvi jelentőségű állásfoglalásai mellett — tervtanulmánya függelékében — azt is bemutatja és szemlélteti, hogyan gondolja ő konkrétan megvalósítani egy-egy kronológiai egység, vagyis a naptári esztendő anyagának kiválogatását, természetesen a tematikai teljességre törekvés elvét is érvényesítve. A függelékben többek között az 1607. és az 1704. esztendő adatai szerepelnek. Mégpedig 1607-re vonatkozóan 34, 1704-re pedig 71 adatot vonultat fel. Ugyanakkor az előbbiekből 1 : 1, az utóbbiak közül viszont 4 : 1 a kulturális, illetőleg a gazdasági jellegű adat. A tervtanulmány szerzője az említett adat-számok közötti szembetűnő különbséget mindenekelőtt azzal magyarázza, hogy az egyik esztendő „mozgalmasabb” volt, mint a másik. Ezt az érvelését tulajdonképpen, különösebb ellenvetés nél-

kül, el is fogadhatjuk. Legfeljebb csak azt sajnálhatjuk, hogy a függelékben nem találkozhatunk a XIX. és a XX. század valamelyik esztendejének a kronológiájával. Ebben az esetben ugyanis már sokkal világosabb képet alkothatnánk arról, hogyan küzdi le, illetőleg javasolja leküzdeni a szerző azt a problémát, amely a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális jelenségek többé-kevésbé egyöntetű és robbanásszerű növekedésével, s ezzel egyidejűleg persze az adatok igen nagy mértékű felhalmozódásával is kapcsolatos. Valójában itt, általában még az egyes részeken belül is, nem egyszerűen csak mennyiségi, hanem sokkal inkább minőségi változásokról van szó, az adatszámok nagyságrendjét és a tematika gazdagodását tekintve. Gondoljunk csak a XX. századi politikai pártokra, tömegszervezetekre, tömegmozgalmakra, társadalmi egyesületekre és intézményeikre, valamint a nemzetközi politikai, gazdasági, kulturális stb. érintkezések kereteire és formáira, a diplomáciai kapcsolatok korábban ismeretlen méreteit és sokrétűségét is beleértve. Hasonlóan az ipar, mezőgazdaság, hitelélet, kereskedelem és közlekedés fejlődésére, belső és külső vonatkozásaira, illetőleg az általuk előidézett hatásokra és kölcsönhatásokra, amelyek szintén olyan jelenségek, hogy legalábbis többségükben a nemzeti kronológiába kívánkoznak. A bőség ilyen „zavara” — a kronológiát illetően — nyilvánvalóan csak úgy oldható fel, ha a jelenségeket, pontosabban az adatokat megfelelően kiválogatjuk. Ez önmagában még nem jelentene „új” feladatot, hiszen a kronológia minden egyes alapegységével kapcsolatosan — külön-külön is — el kell végezni a kiválogatást. De ennek — már ti. a kiválogatásnak — nem egyedül, sőt nem is elsősorban az adatszámok mennyiségére és a tematikai teljességre kell tekintettel lennie, hanem az érintett kor vagy korszak meghatározó tényezőire, lényeges sajátosságaira, amelyek alapján véve megszabják egy-egy adat értékét, értékrendjét. Ezen túlmenően azonban még arra is szükség volna, illetőleg van, hogy a Magyarország történelmi kronológiája szerzői és szerkesztői a mű egésze szempontjából — és témánként — is körültekintően megalapozott nagyság- és értékrendeket alakítsanak ki. Másszóval el kell dönteni, hogy pl. a törvényeket és törvényerejű rendeleteket, meghozataluk időpontját és rövid tartalmukat általában közölje-e a kronológia. S ha erre igennel válaszolunk, akkor még mindig mérlegelés tárgyát képezheti és képezi, hogy melyik korszak(ok) esztendőinek jogszabályait kell közölni kivétel nélkül, vagy csak bizonyos válogatással. Én a fentebbieknek a kronológiában történő közlése mellett foglalnék állást, de a válogatásról való lemondás nélkül. Ennek szemelében az 1945—1946-ban elfogadott jogszabályok kivétel nélküli szerepeltetését szükségtelennek és technikailag is szinte kivihetetlennek tartanám (mellesleg a szóban forgó években 40 törvény született nálunk, a rendeletek pedig több mint 100 címszó alatt szerepelnek). De hasonlóan járnék el a diplomáciai kapcsolatokat, a „követjárásokat” illetően is. A XVII. század éveinek ilyen „jelenségeit” minden bizonnyal maradéktalanul felvenném a kronológiába, a XX. század második felére vonatkozóan viszont már csak „minősített” adatokat közölnék. Ugyanezt el lehetne mondani egyébként a kronológiában szerepeltetendő úgyszólván valamennyi témáról és témaköréről.

A Magyarország történelmi kronológiájának terjedelmét — úgy vélem — végsőfokon a meghatározott elvek és szempontok alapján összegyűjtött, pontosabban kiválogatott adatok mennyisége szabja majd meg. Nem lenne helyes tehát elsietni a kronológia terjedelmét illető konkrét állásfoglalást. Ugyanakkor nem felesleges talán — mindenekelőtt a szerzők és a szerkesztők figyelmének felkeltése céljából — a már meglévő kronológiák terjedelmére utalni. Valójában már Benda Kálmán tervtanulmánya, helyesebben annak függeléke is tartalmaz ebben a vonatkozásban bizonyos útmutatást. Adatszámából (34 : 71) ugyanis nagyjában következtetni lehet a kronológia általa elképzelt XVII. és XVIII. századi terjedelmére. Hasonlóan a tizkötetes Magyarország története VIII. kötetéhez csatolt időrendi áttekintés szintén tájékoztatást nyújt az 1918—1945 közötti időszak kronológiájának a várható terjedelméről. Ebben az időrendi áttekintésben 1919-re 330, 1929-re 14 és 1938-ra vonatkozóan pedig 52 adat található. A terjedelem szempontjából is ugyancsak érdemes közelebről szemügyre venni „A szocializmus útján” c. kötetet (Akadémiai Kiadó Bp., 1970), amely a felszabadulást követő negyedszázad kronológiáját tartalmazza. Ez a kronológia 1945-ből 206, 1948-ból 181, 1960-ból viszont 117 adatot szerepeltet. A kötet terje-

delme egyébként — a gazdag mellékletekkel együtt — meghaladja az 50 (A/5) ívet. Az előbb említett kiadványok jelenlegi formájukban — változtatás nélkül — minden bizonnyal nem építhetők ugyan be a Magyarország történelmi kronológiájába, de arra feltétlenül érdemesek, hogy belőlük ne csak a tartalomra, hanem a várható és lehetséges terjedelemre vonatkozóan is bizonyos következtetéseket levonjunk.